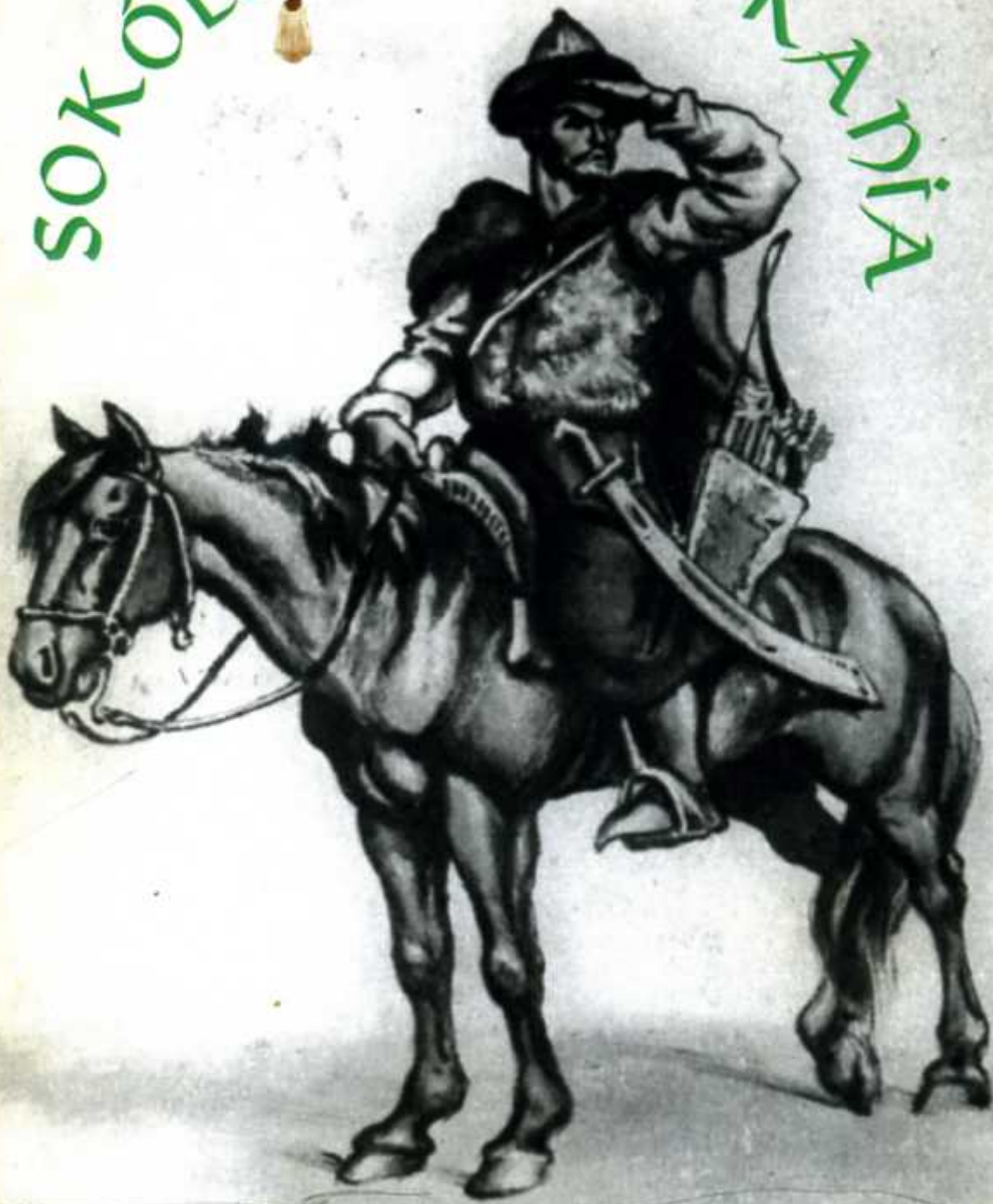

SOKÓLSKIE SPOCZKANIA

Z TACARSZCZYZNĄ

Opracowanie jest efektem sesji popularno-naukowej z okazji X Międzynarodowej Letniej Akademii Wiedzy o Tatarach Polskich z dnia 16.08.2008

W tekstach zachowano styl i wersję pisowni Autorów.

Niniejsza pozycja wydawnicza stanowi suplement do „Życia tatarskiego” nr 16 /93

Wydawnictwo ukazało się dzięki pomocy finansowej
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego

Skład i druk:

Mariusz Śliwowski
Białystok, ul. Zwycięstwa 26c lok. 7
tel. (085) 869 14 87, 0602 766 304
www.prymat.stnet.pl, e-mail: prymat@stnet.pl

SOKÓLSKIE SPOTKANIA Z TATARSZCZYZNĄ

**Materiał do druku przygotował
Józef Konopacki**

SOKÓŁKA 2008

Spis treści

- Katarzyna Warmińska*
Refleksje nad tatarską kulturą **5**
- Józef Maroszek*
Osadnictwo Tatarów na Podlasiu w XV-XVIII w. **12**
- Artur Konopacki*
„Tak rozporządzam na chwałę Boską...” Testamenty Tatarów
Wielkiego Księstwa Litewskiego **19**
- Aleksander Miśkiewicz*
Tatarzy w Wojsku Polskim w latach 1918-1939 **26**

Osadnictwo Tatarów na Podlasiu w XV-XVIII w.

TATARZY POD ZAMKAMI PODLASKIMI DROHICZYNEM, SURAZEM I BRAŃSKIEM

Z czasów rządów wielkiego księcia litewskiego Witolda (1391-1430) pochodziło najstarsze osadnictwo Tatarów. Osadzeni byli głównie pod zamkami, przy przeprawach przez rzeki by strzec bezpieczeństwa władcy i jego urzędników. Zabezpieczali główne ośrodki władzy – Wilno, Grodno, Mińsk, a na Podlasiu Drohiczyn Brańsk i Suraż.

16 listopada 1512 r. miało miejsce nadanie Lenartowi Kosińskiemu, jego bratu Młyna Iwanowskiego w Drohiczynie na Tatarskim Brodzie. Później 2 czerwca 1514 r. Lenard Kosiński stwierdzał, że wcześniej pisał król do starosty drohickiego nieboszczyka Mikołaja Juriewicza Hebowicza, aby ten wprowadził go w posiadanie młyna na rzece Bug przy Brodzie Tatarskim. Według tego listu winien dać mu ograniczenie od ogrodu młynarza aż do plebańskich sianozęci. Jednak Mikołaj Hebowicz tego nie uczynił, dlatego Kosiński prosił króla o go władca polecił wprowadzić w posiadanie tej własności¹.

W 1562 r. rejestr pomiarowy włócznej wymieniał w Surażu ulicę Tatarską. Ulica wiodła do mostu przez Narew, poza którą umiejscowiony był zamek supraski. Ulica w układzie przestrzennym miasta przetrwała po dzień dzisiejszy, zachowując też swoją nazwę – Tatarska².

Również w Popławach pod Brańsku do dnia dzisiejszego pozostało uroczysko zwane Tatarski Brodek³.

TATARZY POD TYKOCINEM

Tatarów pod twierdzą tykocińską, we wsi, która początkowo nosiła nazwę Sucha Nereś⁴, następnie Zalesie, Tatary Zalesie, dziś tylko Tatary⁵, osadził właściciel dóbr tykociń-

¹Centralne Archiwum Akt Dawnych Moskwa, F. 389, op. 1, nr 9, k. 211-211v; *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 9 (1511-1518). Užrašymų knyga 9*, Vilnius 2002, nr 43, s. 99, nr 355, s. 351-355.

²*Rejestr pomiarowy miasta Suraża z roku 1562*, wyd. J. Kazimierski, „Teki Archiwalne”, nr 2/1954, s. 138-191.

³N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, E. Smółkowa, *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, t. II: O-Ż, Warszawa 1992, s. 508.

⁴I. Halicka, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodnie Białostoczczyzny, topograficzne i kulturowe*, 1978, s. 53.

⁵J. Wiśniewski, *Osadnictwo tatarskie w Sokółskim i na północnym Podlasiu*, „Rocznik Białostocki”, t. 16, Białystok 1991, s. 333; A. Świsłocka, *Osadnictwo tatarskie w okolicach Knyszyna i Tykocina XVI-XVIII w.* Praca magisterska pod kierunkiem S. Alexandrowicza i J. Maroszka, Białystok 1999.

skich, potężny litewski magnat Olbracht Marcinowicz Gasztołd, wojewoda wileński, kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Miało to miejsce około 1520 r., kiedy po spaleniu w toku walk z Radziwiłłami zamku tykocińskiego przystąpił on do budowy na Kępie Narwianej swego nowego zamku. Tatarzy tykocińscy należeli, więc pierwotnie do kategorii Tatarów prywatnych. Po bezpotomnej śmierci w 1542 r. ostatniego z Gasztołdów – Stanisława, dobra tykocińskie prawem kaduka stały się własnością Zygmunta I, który w 1543 r. ofiarował je swemu synowi Zygmuntowi Augustowi. Aż do tego śmierci w 1572 r. dobra tykocińskie stanowiły jego „dobra własne”, a tzw. królewszczyzną stały się dopiero w 1576 r. Tak, więc również za czasów własności Zygmunta I i Zygmunta II Augusta Tatarzy tykocińscy nadal stanowili kategorię Tatarów prywatnych, choć ich prywatni właściciele byli władcami Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej. Gdy dobra tykocińskie Gasztołdów przeszły w ręce Zygmunta Augusta, król potwierdził przywileje gasztołdowskie, a w 1568 r. obdarował tych Tatarów prawami wolnościowymi⁶.

W 1569 r. po inkorporacji Podlasia do Polski, Tatary tykocińskie znalazły się w tym Koronie Polskiej. Przysięgę na wierność królowi polskiemu i Koronie Polskiej ze swej własności w tykocińskiej wsi Tatary złożył Wierzbicki Zaleskowicz⁷.

W 1576 r. Tatarzy z Tatar pozostawali pod jurysdykcją starosty tykocińskiego. Na równi ze szlachtą-chrześcijanami mieszkającymi w tykocińskich wsiach szlacheckich sądzeni byli przez starostę w grodzie tykocińskim, „gdzie roki bywają co dwie niedzieli.” Na wojnę Tatarzy z Tatar mieli stawić jednego konia, czyli wyekwipować jeźdźca konnego⁸. W 1587 r. starosta tykociński Łukasz Górnicki wymieniał służbę zamku tykocińskiego których wysiłek składał się na zapewnienie temu obiektowi należytej obrony: „w tykocińskim starostwie Tatarowie, co służą wojnę, Żydowie, puszkarze, czeikwartowie, hercarzowie, murarze, co mają szlacheckie grunty... Do tego jeszcze ziemianie tykocińscy powinni byli z starostą pospołu na wojnę jeździć, a gdzie by nie z starostą, ale chorążym [ziemskim] służyli wojnę, tedy o to samo imiona tracić mają”⁹.

W 1565 r. na wojnę z Moskwą stawiał się Tatarzyn Worbicki ze wsi Koleśniki z synem ze wsi Suchej Nereśli spod Goniądza, na koniu, w kaftanie, z oszczepem. W 1567 r. na kolejnym popisie wojennym stanęło dwóch Tatarów z Suchej Nereśli: Murza Zaleskowicz i Wierzbicki Zaleskowicz¹⁰. Stanisław Dziadulewicz uważał ich za synów Zaleska, właściciela wsi Tatary w powiecie tykocińskim i twierdził, że byli oni wspólnego pochodzenia z rodzinami Tatarowskich i Wierzbickich¹¹.

⁶ *Archiwum Domowe do dziejów literatury krajowej z rękopisów i dzieł najrzadszych*, zebrał i wydał K. W. Wójcicki, Warszawa 1856, s. 43-47.

⁷ *Akta Unii Polski z Litwą, 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, 1932, s. 264; J. Wiśniewski, *Osadnictwo tatarskie*, s. 333.

⁸ *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, Wrocław 1959, s. 98-99.

⁹ Z. Dunin-Kozicki, *Nieznane pismo Łukasza Górnickiego o szlachcie wolnej i niewolnej*, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1911, R. IV, s. 6.

¹⁰ *Litovskaja Metrika – otdel I, čast' 3: Knigi Publichnych Del. Perepisi vojska Litovskago*, [w:] „Russkaja Istoričeskaja Biblioteka Izdavaemaja Imperatorskoju Archeografičeskoju Kommissieju”, t. XXXIII, Otd. I, cz. III, Petrograd 1915, s. 1163.

¹¹ S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 452.

W 1577 r. rejestry poborowe wzmiankują Tatarów, mieszkańca tej wsi – „szlachetnego Samaka Othomana, który z cześnikami swemi dał pobór z włók szlacheckich 3 po gr 12”¹². W 1581 r. zamieszkiwali w tykocińskich Tatarach: „Bozdzychów Bazar Suluma Szczęsny Tatarzyn, trzymający prawem dziedzicznym dział ziemi we wsi Tatary”¹³.

W 1622 r. Zygmunt III nadał wiczyście Janowi Zalewskiemu, Tatarowi, pół włóki we wsi Zalesie po śmierci Adama i Jakuba Białosków¹⁴, a w 1623 r. nadał w dożywocie Tatarowi Abrachamowi Zalewskiemu, pełniącemu służbę kozacką, 3 włóki we wsi Białobrzegi w powiecie tykocińskim po śmierci Tatarów Murzy i Mułkmana¹⁵. W Tatarach Zalesiu w 1676 r. opłacono pogłównie od 5 osób, bo najwidoczniej osada uległa znacznemu wyludnieniu u wobec walk o twierdzę tykocińską w dobie potopu szwedzkiego¹⁶.

Wzmiankowany w 1581 r. *Murtazy Suluma*, to bez wątpienia *murza*, z królewskiego nadania chorąży, zwierzchnik wojskowy nad Tatarami. Urzędy te były dziedziczne w rodzinie, lecz kandydaci na to stanowisko każdorazowo zwracali się do władcy o przywilej na ten urząd¹⁷.

Może pozostałością działu tego Sulimy, jak wnosić można z etymologii nazwy, jest późniejsza wieś Morusy, powstała na miejscu skonfiskowanych gruntów za udział w powstaniu styczniowym ich właściciela. Wiemy, że wśród organizatorów powstania styczniowego w Tykocinie znajdował się dyrektor magazynu solnego Tatar Kryczyński¹⁸. W listopadzie 1863 r. w Tykocinie doszło do niezwyklej wydarzeń. Jeden z najsłynniejszych oprawców doby powstania styczniowego, komendant wojenny w Tykocinie kpt. Dmitriew wraz z kozakami i oddziałem żołnierzy wtargnął do wnętrza kościoła, aresztował 45 mężczyzn i wywlekl ich z kościoła do więzienia. Później aresztowano 3 kobiety. 19 grudnia 1863 r. w dzień imienin następcy tronu moskiewskiego Mikołaja, starszka – panią Kryczyńską Tatarkę, żonę bądź matkę dyrektora magazynu solnego, kapitan Dmitriew kazał włóczyć po ulicach miasta¹⁹.

12 marca 1700 r. Szymon Wiszowaty sprzedał Stefanowi Branickiemu ćwiartkę włóki w Zalesiu Tatarach, położoną w miedzach: Jana Szorca i Scytów, a ciągnącą się od środka bagna do brzegi Nereśli²⁰.

„Ja Ianus albo Janus Kruszyński i Abram Kruszyński bracia rodzeni synowie przeszlego Muszy Tatarzyna Kruszyńskiego, ze wsi Kruszyn dziedzicowie. Zdrowi na ciele i na umyśle będący, nie przymuszeni ani nie zniewoleni, ale z swej dobrej woli jawnie i dobrowolnie zeznawamy: żeśmy przedali, dali i darowali czasy wiecznymi swoje wszystkie ma-

¹² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, nr 47, k. 269v.

¹³ F. Piekosiński, *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. II - r. 1910, Lwów 1911, s. 6 i 16.

¹⁴ AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 169, k. 4v-5.

¹⁵ Tamże, k. 137-137v.

¹⁶ Muzeum Narodowe Kraków, Biblioteka Czartoryskich, nr 1099, s. 355.

¹⁷ P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Acta Baltico-Slavica” t. 22, 1994, s. 59-83.

¹⁸ S. Chankowski, *Powstanie styczniowe w Augustowskim*. Warszawa 1972, s. 168.

¹⁹ W. Czaplicki, *Czarna księga 1863-1868*, Poznań 1878, s. 198; M. Chosińska, *Tykocin w czasie powstania styczniowego*, „Studia Podlaskie”, T. XVI, Białystok 2006.

²⁰ AGAD Warszawa, Archiwum Roskie, majątkowo-prawne, sygn. tymcz. 369.

jętność nieruchomą w dobrach Kruszyny Tatarzy leżącą w powiecie tykocińskim w parafii tykockiej, na nas po stryju naszym i po inszych powinnych spadłe, we wszystkich trzech polach, a to wszędy między miedzami Achmeta z jednej i Józefa Assamowicza z drugą stroną leżącą tak jakośmy sami trzymali i używali z naddawkami, z lasami, gajami, łąkami, z kamieniami, z wodami, z wypustami nic sobie, ani swoim potomkom zostawując, ani wyjmując. Którey majątności tylko zagonów półtrzecia w każdym polu we trzech polach: tylko sobie ogród wolny zostawujemy czasy wiecznemi i z łąką aż do steczki stay dwoje, mniej albo więcej sobie zostawujem wolną. I potomstwu naszemu zapisujem dajem I darujem tę majątność naszą niżej mianowaną szlachetnemu Kulzamanowi przeszłego Kurmasza synowi szwagrowi swemu, od którego się nam już dożyć stało za to nasze darowisko. Z czego innego zaraz kwitujemy i wolnem czynimy. Którę to majątność ma trzymać, używać czasy wiecznemi on sam i jego potomki, przez żadnego przenagabania od nas samych i od naszych krewnych dalekich i bliskich, pod zakładem 100 grzywien polskich. A ten nas zapis obiecujem i zapisujem się w roku przyszłym albo w pozycją do akt tykocińskich ziemskich sami przywieść i approbować pod zakładem wyżej opisanem, którą naszą majątność leży podle Józefa Waszczyńkowicza we wszystkich trzech polach z naddawkami. A dla lepszej wiary, pewności i mocy prosiłichmy pana Jakuba Baykowskiego komornika ziemskiego sądownego naszego, aby się podpisał I pieczęć swą położył. Działo się to w Tatarach Kruszynach nazajutrz po Świętem Wawrzeńcu roku Bożego tysiąc sześćset czterdziestego pierwszego [1641]²¹.

Mieszkańcy wsi Tatarzy, spod twierdzy tykocińskiej, trwali przy islamie aż do początków XVIII wieku. Jeszcze w 1714 r. ostatni muzułmanie ze wsi Tatarzy przyjmowali chrzest w kościele w Knyszynie. Byli to Anna (bez nazwiska) i Anna Zaleska. Z tą ostatnią ożenił się wówczas pan Józef Kruszyński nowo nawrócony z niewiernego mahometanin, nazajutrz po konwersji narzeczonej²².

KRUSZYN – WIEŚ TATARÓW KNYSZYŃSKICH

Tatarzy z Kruszyna osadzeni zostali przez Zygmunta Augusta właściciela dóbr knyszyńskich w latach 1529-1572. W 1602 r. Tatarzy tam zamieszkali przedłożyli lustratorom dóbr królewskich „*list od sławnej pamięci króla [Zygmunta] Augusta, w którym onych od wszystkich powinności wyjąwszy przy samej służbie wojennej zostawił. Prosił nas ażeby onych przy tej służbie zachowali. My tedy bacząc rzecz słuszną one przy wojennej służbie zachowujemy i innych powinności na nich nie kładziemy. Na co dla pewności większej im ten list rękami naszymi podpisany i pieczęciami zapieczętowany dajemy. Dan z Knyszyna 4 marti Anno Domini 1602.*”²³. Wieś istniała już w 1561 r. Inwentarz z tego roku odnotował tam 10 włók gruntów, gdzie „*Tatarowie z tego gruntu służą do dworu knyszyńskiego, ku potrzebie KJM*”. A w 1568 r. pisano o Kruszynie: „*Tatarskie Siolo, którego jest włók 8, którego Tatarowie z tego gruntu końmi służą do dworu knyszyńskiego w potrzebie JKM*”²⁴.

²¹ AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 35, s. 660-662.

²² Archiwum Parafii Knyszyn, Księga ślubów 1658-1714, k. 248.

²³ AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 35, s. 124-125.

²⁴ AGAD Warszawa, ASK, dz. LVI, nr K - 11, k. 15v.

Wykaz Tatarów knyszyńscy, którzy stawili się do popisu wojska w 1567 r. przedstawiał się następująco: Bazar, Borys Sennikowicz, Lewko Likimowicz, Andrzej Baranowicz, Janusz Temeszewicz, Czamlet Michnowicz, Czechowa Tatarka (przez Dawida), Bogdan Kaliszewicz, Andrzej Janutewicz Komorowski, Maciej Januticz i Szymon Juntowicz. W 1574 r. we wsi Leśniczego Wola (późniejszym Kruszynie) było 21 dymów. Tatarzy byli osadzeni tu na 18 włókach i mieli obowiązek wystawić spośród siebie dwóch konnych na służbę wojenną: „*to siolo wolne od platu wszelakiego, bo tylko koniem służą wojnę i dworowi*”²⁵. Muzułmanie z Kruszyna mieli już w 1574 r. swego imana. Był nim Samak, nazywany na sporządzonym dokumencie „popem tatarskim”²⁶.

Również w samym mieście Knyszynie pod dworcem królewskim zamieszkiwali Tatarzy. W 1577 r. odnotowano dom wówczas pusty, należący do *Tatara*²⁷. Jeszcze 6 XI 1705 r. wzmiankowane były leżące przy ul. Starodwornej morgi zwane *Tatarszczyzną*²⁸.

W 1676 r. we wsi Tatary Kruszyno opłacono pogłównę od 16 osób²⁹.

W Tatarach Zalesiu miał miejsce pożar, który strawił przywileje. Z treści dokumentu sądowego sporządzonego na prośbę jednego z Tatarów tykocińskich, Wojciecha Bogusewicza przed sądem grodzkim zambrowskim wynika, że „*onym wszystkie prawa, które mieli, od świętej pamięci Królów panów swoich, także od Witolda, pogorzeli*”³⁰. Na prośbę Tatarów z Kruszyna król Zygmunt III wystawił w Warszawie 28 lutego 1623 r. nowy przywilej na miejsce popalonych:

„*Zygmunt III z łaski bożej król polski, wielki książę litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, inflanckie i szwiecki, gottski, wandalski dziedziczny król. Oznajmujemy tym listem naszym wszem, wobec i każdemu z osobna komu to wiedzieć należy.*

Za wzniesieniem prośby do nas Wojciecha Radera, Murkarza, Jakoba, Abrahama, Orasa, Iedynacka, Hurem Jabłońskiego i Zachariasza Bohdanowego syna Tatarów ze wsi Kruszyna, których posługi nam i Rzeczypospolitej dobrze są zleczone i wiadome. Iż tamże prawa od śp. przodków naszych nadane przez ogień są popalone i zagubione. My mając wzgląd i miłościwe baczenie na posługi ich, które nam i Rzeczypospolitej na każdą potrzebę według powinności swej oddawają, prawa ich zagubione renowujemy i przy dawnych zwyczajach i powinnościach które jem od przodków naszych były nadane zachowujemy. Te powinności na nich kładąc, aby każdą potrzebę Rzeczypospolitej jednego z pośrodku siebie, albo kogożkolwiek na swoje miejsce na koniu dobrym stawili i przez 12 niedziel z szablą z łukiem i z półhakiem Rzeczypospolitej służyli.

Na co dla lepszej wiary ręką naszą list nasz podpisujemy i pieczęcią koronną przycisnąć kazaliśmy.

Dan w Warszawie na sejmie walnym koronnem dnia 28 lutego 1623 r.... Sigismundus Rex.”³¹

²⁵ A. Jabłonowski, *Podlasie*, Warszawa 1910, t. 3, s. 122.

²⁶ AGAD Warszawa, Kopicjana 35, s. 227.

²⁷ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 1, s. 166.

²⁸ AGAD Warszawa, Księgi miejskie Knyszyna, nr 1, k. 200v.

²⁹ Muzeum Narodowe Kraków, Biblioteka Czartoryskich, nr 1099, s.355.

³⁰ AGAD Warszawa Kopicjana, nr 35, s. 104-106.

³¹ AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 35, s. 118-120; tamże, *Metryka Koronna*, nr 169, k. 162.

Tatarzy trzymali też uposażenie w sąsiednich wsiach, m.in. w Długoleńce. Tomasz Zamoyski, starosta knyszyński i goniądzki, dodał w 1620 r. Sebastianowi Smolskiemu drugą włókę we wsi Długoleńka, której połowę trzymał przedtem Tatar Jakub, z obowiązkiem: „tak jak inni Tatarowie litewscy zawsze służby wojenne odprawowali”, ale w poczcie Zamoyskiego³².

W 1643 r. kolejny dokument królewski przedłużał sukcesję własności w Długoleńce na dzieci zmarłego Sebastiana Smolskiego:

„Cecilia Renata, z bożej łaski królowa polska i szwedzka, wielka księżna litewska węgierska i czeska królowna, arcyksiężna rakuska, burgundska księżna i hrabianka Tyrolu.

Oznajmujemy tym listem naszym komu o tym wiedzieć należy, iż pokładane były przed nami przywileje pewne:

1. Śp. najjaśniejszego KJM Zygmunta Trzeciego, list wielmożnego niegdy Tomasza Zamoyskiego wojewody kijowskiego, starosty knyszyńskiego na dwie włóce roli, w tymże starostwie knyszyńskim, we wsi Długoleńce Sebastianowi Smolskiemu, Tatarzynowi, dane i konferowane wiecznymi czasami jemu i potomkom jego, stwierdzający i umacniający.

2. Najjaśniejszego KJM pana marszałka naszego, tenże przywilej KJM Zygmunta przereczonemu Smolskiemu i potomkom jego, na pomienione dwie włóce roli wiecznymi także czasami stwierdzający.

I wzniesiona jest do nas prośba, przez pewne osoby, za uczciwymi Smerlem, Mussą, Wojno, Tapitą i Hasją Smolskimi Tatarzynami synami przereczonego Sebastiana Smolskiego, abyśmy ich przy spokojnym dzierżeniu i używaniu tych dwóch włók roli, do nas i dyspozycji naszej, wiegere summis nostri reformatoris przypadłych, miłościwie zachowali. My tedy prawa i przywileje przereczonych Smolskich słuszne być obaczywszy, a do prośby za nimi wzniesionej skłoniwszy się, przereczonych Smolskich i potomków ich przy spokojnym dzierżeniu i używaniu tych włók wiecznymi czasami zachować umyśliśmy. Jakoż zachowujemy niniejszym listem naszym, wiecznymi czasami, ze wszystkimi należytościami i pożytkami z dawna do włók należącymi, tak jak przereczony Smolski – ojciec ich trzymał, nic sobie ani potomkom naszym nie wyjmując, tak jednak, aby podług zwyczaju jako inni Tatarowie litewscy na każdą ekspedycję Rzeczypospolitej swym kosztem służbę wojenną za oznajmieniem KJM odprawowali. Obiecujemy i że ani my, ani potomkowie nasi przereczonych Smolskich i potomków ich od spokojnego dzierżawienia i używania pomienionych włók wiecznymi czasami nie oddalimy, ani oddać nikomu nie dopuszczamy. Prawa nasze, Rzeczypospolitej i kościelne wcale zachowując. Na co dla lepszej wiary ręką śmy się własną podpisali i pieczęć naszą przycisnąć rozkazaliśmy.

Dan w Warszawie Dnia 28 miesiąca czerwca roku pańskiego 1643.”³³

25 marca 1686 r. królewski przywilej stwierdzał, że król nadał: „Pół włóki pola w powiecie brańskim, we wsi tatarskiej Kruszynie nazwanej, tudzież ćwierć [włóki] we wsi Zalesiu [Tatarach pod Tykocinem] urodzonemu Ryzwanowi Szelimsza³⁴.

Odrębną część własności Tatarów knyszyńskich stanowiła pięciowłókowa wieś Rekle.

Po osadnikach tatarskich mieszkających przez około 300 lat w okolicach Knyszyna i Tykocina pozostała jedynie nazwa wsi „Tatary”, ślady na polu po garbarni i dwa zapo-

³² AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 166, k. 386-387.

³³ AGAD Warszawa, Kopicjana, 47, s. 188-191.

³⁴ AGAD Warszawa, Sigillata, nr 15, s. 62.

mniane cmentarzyska, na których dziś są pola uprawne. Tatarzy stopniowo ulegali polonizacji i wtapiali się w miejscową ludność. Ci, którzy trwali wiernie przy swych tradycjach narodowych opuszczali te strony przenosząc się pod Sokółkę i Krynki. W pamięci obecnych mieszkańców nie zachowały się ślady dawnego osadnictwa tatarskiego. Nawet najstarsi ludzie nie mają świadomości, że mieszkają w dawnych wsiach tatarskich³⁵.

NIEWIAROWO – TATARSZCZYŻNA

W sąsiedztwie Trzciannego w 1545 r. Walenty, Andrzej i Michał Niewiarowscy synowie zmarłego Leonarda posiadali dobra „*Tatarszczyzna seu Skwarkowszczyzna*”³⁶. Również falsyfikat kościoła trzciańskiego, z rzekomą datą „1504” stwierdzał, że plebanowi z dóbr ziemskich Niewiarowo, z dwóch jego części: Tatarszczyzny i Kotowszczyzny dostarczano dziesięcinę pieniężną – 12 zł, a ponadto w innym miejscu odnotowano, że z dworów Niewiarowo z ich włościanami - z każdej włóki po 1 kopie żyta i owsa z *pól jarzynnych*³⁷. Rejestry poborowe z 1580 i 1591 r. również notują tę sytuację własnościową. W 1591 r. zapisano w parafii trzciańskiej: *Niewiarowo, Tatarszczyzna, włók slacheckich 20*³⁸. Na liczbie owych 20 włości składać się musiało w 1571 r.: 8 włości bojarskich w Zucielcu Walentego Niewiarowskiego, który *ma prawo na nie od Jego Królewskiej Mości i pan Jan Grajewski w Niewiarowie ma włók 12, młyn i staw na rzece Niewiarowce, konia z tego stawi*³⁹.

W 1604 r. w jednym ze źródeł pisanych wzmiankowano: „*bona Niewiarowo dicta Tatarszczyzna, in districtu praesenti bielscensi*”⁴⁰.

MIGOWSZCZYŻNA VEL KOŁODZIEŻ KOŁO GONIAŁDZA

Historyk osadnictwa Jerzy Wiśniewski łączył informację o trzciańskiej *Tatarszczyźnie* z *Tatarszczyzną* przy wsi Kołodzieży, gdzie Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł wojewoda wileński, gdy kolonizował dobra goniałdzkie (w latach 1509-1522), przy wsi Migowicze (późniejsza Kołodzież) osadził na dwóch włościach jednego Tatara, z obowiązkiem służby wojennej i dwornej, wolnego od wszystkich innych ciężarów⁴¹. Wiśniewski pisał: *włóki te, z czasem opuszczone przez niego, zwane Tatarszczyzną, później były w posiadaniu Niewiarowskich*.

W 1538 r. poddany królowej Bony Tatarzyn Leman, sługa putny, sprzedał 2 włości Małgorzacie Pęskiej, trzymającej z polecenia Bony wójtostwo kołodzieskie, chociaż *Leman jako to prosty czelovek, nie miał prawa sprzedawać ziemi*⁴².

³⁵ A. Świsłocka, *Osadnictwo tatarskie...*

³⁶ AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 216, s. 14-17; J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 334.

³⁷ Archiwum Archidiecezjalne Białystok, Zbiór dokumentów papierowych kościoła w Trzciannym.

³⁸ A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 155, t. 3, s. 213.

³⁹ AGAD Warszawa, ASK, dz. LVI, nr G-6, k. 68-68v.

⁴⁰ AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 12.

⁴¹ *Archeografičeskij sbornik dokumentov odnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi. Izdavaemyi pri upravlenii Vilenskago Učebnago okruga*, t. I, Vilna 1867, t. I, s. 30 i 34.

⁴² W. Pocięcha *Królowa Bona*, Poznań 1958, t. 3, s. 169.